ʒaɣa R. 4:16 | bask. alt. tel. *jaɣi* KATAR. 91, VERB. 76 | leb. szag. *jā* RADL. 3:3 | sor *nā* R. 3:633 | küarik, tuba *ńaɣi* RADL. 3:627 | csuv. *śińe* ZOL. 69 | jak. *saɣa* BÖHTL. 152. A mong. *šine*, ‚neu', a melyet BÖHTLINGK szintén ide von, szókezdő *š*-e miatt nem illik ide.

Figyelemre méltó a vocalismus eltérése; az oszm. és csag. alakok magashangúsága újabb fejlemény. A m. gyenge szót BUDENZ (Verzweigung d. ugrischen Spr. 68; a MUSz.-ban nem) és MUNKÁCSI (NyK. 25:264) eredeti finn-ugor szónak magyarázták, de a vogul *ńəməḱ* puha, *ńåɣkəm* lágy, gyönge, osztják *ńāməḱ*, *ńāməḱ* mild, weich (KARJALAINEN, Mém. 23:2), a melylyel egybevetették, az obiugorságban is szamojéd jövevényszó (vö. GOMBOCZ, NyK. 32:197).

Vö. VÁMBÉRY, NyK. 8:147, BUDENZ, NyK. 10:82.

(Folytatjuk.) GOMBOCZ ZOLTÁN.

Az Árpád-kori beczéző keresztnevek egy csoportjáról.*

A tulajdonnevek, t. i. a hely- és személynevek vizsgálata nem lehet addig eredményes, a mig a nyelv többi szavainak: névszói közül közneveinek, igéinek, szócskáinak pontos történeti hangtanát nem ismerjük. Csak ha már nagyjában tisztázva és szilárd alapokra van fektetve egy-egy nyelv történeti hangtana, akkor lehet hozzáfogni az illető nyelv tulajdonneveinek értelmezéséhez, t. i. olyan értelmezéséhez, a melynek alapelvét ki-ki nyugodt lélekkel elfogadhatja. Az első és legfontosabb dolog tehát a hangtörténet, a mi esetünkben a magyar történeti hangtan ismerete. Mert nem úgy áll a dolog, hogy a tulajdonnevek alapján tisztázzuk a történeti hangtan kérdéseit, nem a tulajdonnevekből vonjuk le a szabályokat, hanem a vizsgálat rendje az, hogy a névszói köznevek, igék történeti hangtanának szilárd alapon nyugvó tételeit alkalmazzuk a tulajdonnevek hangalakjának megmagyarázásában.

A tulajdonnevek értelmezéséhez azonban hangtani, hangtörténeti, vagy általánosabban nyelvészeti ismereteken kivül más természetű ismeretek is szükségesek. A személynevek terén pl. alapos históriai és művelődéstörténeti ismeretekkel kell bírnunk. A történelem útmutatása nélkül nem fogjuk megérteni, mit keresnek Olaszországban *Anfredus*, *Anselmus*, *Gisilbertus*, *Odolbertus* stb. germán-langobard személy-, illetőleg keresztnevek, vagy Spanyolországban az a sok gót név, a melyekről legutóbb MEYER-LÜBKE értekezett. (Vö. Romanische Namenstudien I. Die altportugiesischen Personennamen germanischen Ursprungs, Wien 1904, Sitzungsber.

* Felolvastatott a Magy. Tud. Akadémia I. osztályának 1907. márcz. 4-én tartott ülésében.

CXLIX. köt.). A Dalmácziában egykor élt latin nyelvű népekről írván, Jireček K. a keresztnevek tárgyalásában azt állítja (Vö. Die Romanen in den Städten Dalmatiens I. 68.), hogy Dalmácziában a *Lajos* név a Nagy Lajos korabeli magyar uralom hatása alatt terjedt el, s hogy ugyanitt a *Károly* név a nápolyi Anjouk uralma alatt lett felkapott névvé.

A históriai ismereteken kívül művelődéstörténeti ismeretek is szükségesek a tulajdonnevek, elsősorban a személy- és keresztnevek magyarázásához. E művelődéstörténeti mozzanatot sok esetben divatnak nevezzük, de a divat mögött ott van a kulturhistória. A művelődéstörténet körébe tartozik pl., mikor egy-egy személynév a középkori költői és tudományos termékek hatása alatt terjed el. „Trója históriája" hatása alatt a XII.' XIII. században több országban elterjedt a *Priamus*, *Achilles* stb. név; a különféle mondaköröknek tulajdonítható az *Oliverus*, *Rolandus* stb. név. S a mit így a külföldi onomatologusok megállapítottak a saját országukra, népükre (vö. I. Ch. Dolz: Die Moden in den Taufnamen. Leipzig 1825, R. Fr. Arnold: Die deutschen Vornamen. Wien 1901.), megtehetjük mi is a saját kulturánkra, saját népünkre. Nálunk is vannak *Achilles*-ek, *Oliverus*-ok, *Rolandus*-ok, s a ható okok itt is ugyanazok, mint a külföldön. Hogy különben a divattal, a nemzet művelődése történetével, olvasmányainkkal mily szorosan vannak egybekapcsolva keresztneveink ma is, arra legjobb bizonyíték, hogy mikép terjedt el az *Etelka* név, vagy hogyan lettek divatos keresztnevekké újabb időben *Árpád*, *Géza*, *Béla*, *Tihamér* stb.

Ha már most a mi személy- és keresztneveinket valamiféle rendbe akarjuk szedni, legtanácsosabb, ha e rendezésben mennél több szempontot veszünk figyelembe. Két dolgot kell azonban előrebocsátanunk. Az egyik, hogy minden egyes tulajdonnév, tehát a személy- és a keresztnév is köznyelvi használatú köznévből, igéből vagy szócskából ered, „nomen proprium" jelentése csak másodfokú fejlődés. Nekünk tehát mindig azt a nyelvet kell kutatnunk, a melyből az illető tulajdonnév kifogástalanul megmagyarázható. A másik, a mit előre bocsátok, hogy én csak azokkal a személy- és keresztnevekkel foglalkozom, a melyek Árpád-kori emlékeinkben maradtak reánk. A későbbi nevekhez ugyanis nem fűződik annyi fontos kérdés, s ezért ezek fejtegetése későbbre halasztható.

Az Árpád-kori személy- és keresztnevekre már most következő a beosztásom:

A) *Pogánykori személynevek.*

E csoportban két alosztályt különböztetek meg:

α) Eredeti magyar személynevek. Itt az a főelv vezet, hogy a személynév a magyar nyelv köznyelvi használatú közneveiből megfejthető legyen, különben nem lehet az illető név eredeti

magyar. Én pl. *Bulcsu* vezér nevét (vö. Anonym. 30, 39, 41, 42, 43: *Bulsuu*, 43: *Bulsu*, Kézai, Flor. 19: W e r *bulchu*, 21, 22: *Bulchu*) a magyar *búcsú* szóval egynek veszem (másképp, de helytelenül Vámbéry, Magyarság Keletk. 178.), s úgy értelmezem, hogy e név a latin *Licentius* tulajdonnévnek felel meg Teszem pedig ezt azért, mert *bulsu* személynév és a *búcsú* köznév régi irott alakjai (vö. OklSz.) szépen összeegyeztethetők. Jóllehet tehát a *bocsát*, *bocsán-* (vö MNy. III. 68.) török jövevényszó nyelvünkben, *Búcsú* személynevünk magyar eredetű tulajdonnevünk. Ugyanilyen eredeti magyar nevek *Ének* (= *ünő* szóból), *Emese* (= *emse* szóból, vö. *eme* nőstény) stb.

β) Idegen, első sorban török eredetű személynevek. Ennél a csoportnál ez a két főelv vezet: *a*) A magyarban török eredetűnek kimutatott személynév a törökben használt személynév legyen s a törökségből megfejthető legyen. Felhozom pl. az *Alap* személy- és helynevünket, mely a tör. *alip*, *alp* (: hős) szóból ered, s mely a törökségben személynévül is szolgál (vö. pl. *Alp-arslan* stb. MNy. II. 305.); — *b*) Ha a törökségből hasonló személynevet nem tudunk kimutatni, akkor arra kell törekednünk, hogy abból a korból, a melyből a török eredetű személynév való, teljesen ugyanazt jelentő magyar köznévi eredetű személynevet mutassunk ki. Egy példa elégséges ennek megvilágítására. Anonymus egy besenyő vezérről azt írja (vö. 57. §.), hogy *Thonuz-oba*-nak hívták. Más alakjai e személynévnek okleveleinkben *Thonyz*, *Thanyz* (vö. Honfogl. kútfői 463). Minthogy pedig a törökségben *toŋis*, *toŋuz*, *toŋus* (vö. Radloff III. 1171, 1172, NyK. 23: 434) = „disznó", *oba* pedig „apá"-t jelent, azt állítjuk, hogy *Thonuz-oba* = *Disznó-apa*. A név tehát olyan, mint a régi magyar *Opa-forcos* (Anonym. 25. §). A magyarázatot pedig elfogadhatjuk, mert hiszen *Gyisznó*, *Gyisznód*, később *Disznó*, *Disznód* személy-, illetőleg helyneveink már a legrégibb időben is vannak (vö. OklSz., NyK. 25: 133.). A török eredetű nevekre csak azt jegyzem meg, hogy könnyű róluk kimutatni, hogy nem abból a nyelvből valók, a melyből legrégibb török jövevényszavaink. Következik ez *Thonuz-oba* ~ *Disznó-apa* nevéből is, még inkább azonban a következő névből. *Tas* vezér nevét (görög kútfő: Ταση̃ς, latinban *Tosu*, *Thasu*, majd *Tas*, vö. NyK. XXXV: 120) a „köve"-t jelentő tör. *taš* szóból magyarázzák. E magyarázatot el lehet fogadni, mert *Kő*, *Këv*(e) nevű emberek az Árpádok idején a magyarok közt is kimutathatók. Ha az egybevetés helyes, akkor *Tas* személynevünk a törökségből éppen csuvas, illetőleg csuvasos nem lehet, mert a csuvasban a lambdacismus alapján *čol* (lásd részletesen Gombocz, NyK. XXXV: 260) a szó alakja. A mi török eredetű személyneveink valószínűleg *kivétel nélkül* kún-besenyő eredetű török nevek.

Ha a pogánykori magyar személynevek értelmezésében nem tartjuk az itt kifejtett elveket szem előtt, a legnagyobb tévedésekbe eshetünk.

B) *Kereszténykori nevek, azaz keresztnevek.*

Ezek a nevek a kereszténységgel együtt terjedtek el, még pedig vagy a szószék útján, illetőleg hivatalos úton (pl. biblia, legendák stb.), vagy pedig népies úton. E keresztnevek közt két nagy alosztályt kell megkülönböztetnünk. Az egyik a gör. kel., a másik a róm. kath. hatás alatt elterjedt nevek csoportját foglalja magában. Arra nézve, hogy melyik keresztnév melyik hatás alatt terjedt el nálunk, az illető keresztnév hangalakja a döntő. Ha én pl. azt kutatom, hogy *Dömötör* ∾ *Demeter* keresztnevünk milyen hatás alatt terjedt el, kénytelen vagyok azt mondani, hogy görög keleti hatás alatt, még pedig azért, mert a magyar *Dömötör* ∾ *Dëmëtër* hangalakilag csakis az újgör. Δημητηρ (olv. *Dimitir*), gör. kel. szláv *Dimitirъ Dьmitrъ* alakból magyarázható meg pontosan (nb. gör. kel. eredetűnek magyarázta már Nagy Géza is). Ha pedig azt szeretném tudni, melyik hatás javára irandó a *Balázs* ∾ *Blasius* keresztnév, azt kell mondanom, hogy a róm. kath. (latin) hatás javára, mert a szókezdő *b* csak latin hatást enged meg, mivel a görögben s a görögből kölcsönzött szlávban e szó *v* kezdetű (vö. *Vlasi*, *Vlaho* stb. Jireček, Die Romanen I. 2, 27.).

A hatás megítélésére a hangalakon kivül sokszor fontos tudni, vajjon az illető név meg van-e mindkét szertartású egyház nyelvében. *Domonkos* nevünk pl. csak róm. kath. eredetű lehet, úgyszintén *Benedek* is, stb.

A görög keleti hatásnál aztán különböző alosztályokat különböztetünk meg; legfontosabb ez alosztályok közt a gör. kel. szláv hatás. *Vászoly* pl., a melyről a MNy. I. kötetében (l. a Szómutató alapján) olyan sok szó esett, csakis gör. kel. szláv eredetű (végelemzésben görög nyelvi) keresztnév lehet, még pedig azért, mert az alapul szolgáló köznév *csakis* a görögből fejthető meg.

A római katholikus hatás által elterjedt nevek közt is több alosztályt különböztetünk meg; ilyenek:

a) Latin-olasz eredetű nevek, pl. *Domonkos*, *Benedök* ∾ *Benedék*, *Klára* stb. Itt egy külön alosztályt tesznek az olvasmányok útján terjedt nevek.

b) Germán-langobard (: frank) hangalakban közölt latin, illetőleg magyar nevek; ilyen név pl. a régi magy. *Korlát*, melyet Pápai Páriz szótárában Bod igy értelmez: „Carolus: K o r l á t, Károly". Téves értelmezés; már Zolnai is megjegyzi, hogy talán inkább *Conradus*-nak felel meg a magyar *Korlát* keresztnév (ÓklSz.). A m. *Korlát* csakugyan a lat. *Conradus*-nak felel meg; ez következik nemcsak abból, hogy Pesthy Gabriel Nomenclatura-jában ezt olvassuk (1561. évi kiadás, I. rész cap. 2): „Conradt (ném.), Cundrat (cseh), *Corrat* (francz.), Corado (olasz), Conradus (lat.), *Korlat* (magy.)", hanem abból is, hogy van példa arra is, hogy emlékeink egy és ugyanazt az embert, hol *Korlát*-nak, hol *Conradus*-nak hívják. *Kézai*, (ed. Flor.) 61. §-ában ugyanis ez van:

„Benedictus dux *Conradi* filius". *Szabó* Károly szerint pedig egy 1221. oklevélben ugyanerről ez olvasható: „Benedictus dux, filius, *korlat*"; (vö. *Szabó*, Kézai 92. lap.) A szónak az alakja is csak egy franczia *Corrat*-ból s nem *Carolus*-ból magyarázható meg. Más franczia közvetítéssel került nevünk is van, s ez a m. *Lajos*, régi m. *Lois* ≺ ó-francz. *Lois*, mai fr. *Louis*. Egyéb ilyen langobard (: frank) nevek *Gellért*, *Anselmus* ∾ *Ensel* stb. Itt jegyzem meg, hogy német hangalakban közvetített Árpád-kori keresztnevünk, de egyéb nevünk is alig van.

c) Szláv hangalakban közvetített vagy egyébként szláv eredetű keresztnevek. Ide tartozó nevek pl. *László*, vagy a csehek nemzeti szentjének, Szent *Venczel*-nek régi magyar *Vingyiszló* neve. A Pápai Páriz-féle szótárban Bod ezt írja (I. 613.): „Venceslaus-Ventzel, *Vindiszló*, Vizizló, Bentzillás, Ventzillás". Hogy *Venceslav*-nak régi m. alakja *Vingyiszló*, *Vindiszló*, azt be lehet bizonyitani a Váradi regestrum-ból. Ez emlékben ugyanis az 1214—15. évben a szatmári comest *Vencezlaus*-nak, *Vingyozlou*-nak, *Vingizlou*-nak találjuk irva. Hogy egyébiránt mily elterjedt név volt a Στέφανος alapján forditott cseh *Venceslav* hazánkban a XI—XIII. században, mutatja a magyar *Vének* község neve, mely okleveleink tanúsága szerint *Veinic* keresztnévből való. Ez a *Veinic* (olv. *Vejnik*) *Venceslav* beczéző, kicsinyitett alakja.

E néhány sorban bemutattam, hogyan osztályozom az Árpád-kori „nomina propria"-kat. Nagyobb dolgozattal azonban e téren mindaddig elő nem állhatok, a mig tulajdonneveink nincsenek rendszeresen, nyelvészeti czélra használható alakban összegyűjtve. A mi e téren eddig Bod Péter óta történt (vö. Sándor István, Nagy Géza, Kubinyi Ferencz, Pór Antal, Karácsonyi János érdemes dolgozatait, az elsőét a Sokfélé-ben, a többiét pedig a Turul-ban), édes-kevés ahhoz, hogy a magy. onomatologiai szótárt már most közrebocsássuk. Sok részletkérdés vár megoldásra, s az alábbi sorokban egy ily részletkérdést akarok megvitatni.

Az első rendszeresebb gyűjtemény, melyben keresztneveink régibb és újabb változata közölve van, Páriz latin-magyar „Dictionarium"-ának Bod Péter által sajtó alá rendezett kiadásaiban található [vö. az 1767., 1782. évi kiadások 612—614. lapját, az 1801. évinek pedig a 674—676. lapját. A „Recueil de dialogues royals ... király beszélgetéseknek ... ősrwe-szedegetése Pozsony 1749" (175—176. l.) és „Joh. Farkas: Ungarische Grammatik, Wien 1771" (261—263. lp) cz. művekben közölt keresztnevek az akkori napi használat keresztnevei]. Bod ugyanis a Páriz-féle szótár lat.-magy. részéhez több függeléket csatolt s e függelékek egyikének „Nomina propria apud Hungaros usitata" a czime. Bod e függelékben ábécze-rendben felsorolja azokat a latin vagy latinosított keresztneveket, a melyeket az ő idejében vagy pedig valamikor ő előtte régebben a keresztény magyarok használtak. Személyneveket, azaz pogánykori neveket nem vett föl a fölsorolásba. Minden latin vagy latinosított keresztnév mellé odaírja a

magyar értelmezést is. E magyar értelmezéseket Bod részint a saját tudásából: az egykorú nyelvhasználatból, részint pedig régibb iratokból, könyvekből meritette, a mint azt egyébként ő maga is megvallja, a mikor ezt írja: „Collecta haec esse ex antiquis Libris, Historiis, Donationum ac Privilegiorum chartis. Nonnulla vero ex analogia elucidata."

Bod jegyzékéből azonban mi nemcsak azt tudjuk kimutatni, hogy Bod az egykorú nyelvhasználatból meritett, hanem megtudjuk nevezni a könyveket is, a melyekből meritett. Ennek igazolására felhozzuk a következőket:

Bod ezt írja: „Laurentius: *Nőrintz*, *Lőrintz*." Nem lehetetlen, hogy Bod a *Nőrintz* alakot a székely nyelvhasználatból vette, mert Kriza szerint (vö. Vadrózsák 386) *Lőrinczn*ek a székelyeknél *Nőrincz*, beczézve *Nőrke* is a neve. Megjegyzem, hogy *Landor*fejérvár és *Nandor*fejérvár helynévváltozat ugyanolyan (vö. Szabács viad.-ban 1476-ból: *Nandor*feyer var, MA[3]: *Landor*fejervár, PP.: *Landor*-Fejérvár és *Nandor*fejervár; Calep.: *Lándor* fejérvár), mint *Lőrincz*: *Nőrincz* s egyik is, másik is népi eredetű lesz.

Bod ezt írja: „*Geisa: Jesse.*" A magyar *Gyécse* személynév csak Thietmar merseburgi érsek krónikájában fordul elő *Jesse* alakban (vö. Turul XXIV. 97.), s azonfelül egy XVII. századból való átirt oklevélben (vö. Fejér, C. D. II: 156, Karácsonyi J. kanonok úr szives közlése). Nem valószínű, hogy Bod ismerte Thietmar művét; hihetőbb, hogy Dávid atyjának *Jesse* nevét, esetleg az ó-cseh *Ješa*, újabb cs. **Ješe* nevet vette Bod itt alapul.

A legfontosabb forrás, a honnan Bod meritett, a Váradi Regestrom. Bod jegyzékében ugyanis több olyan név olvasható, a mely a Váradi Regestrom-ban hibásan van közölve. Bodnál ugyanazzal a sajtóhibával találjuk a szót. Legyen elég erre a következő adatot idéznem: Bod szerint „Petrus: *Pénter*, Pétur, Péter." Ez idézetből *Pénter* csakis a Váradi Regestromban található s itt is sajtóhiba *Péntec* (= péntek) keresztnév helyett.

E három pontban felsorolt példákkal bebizonyítottam, hogy Bod a keresztnevekről szóló szótárkáját az egykorú nyelvhasználatból, valamint régibb iratokból, könyvekből állította össze. Legnevezetesebb forrása a Váradi Regestrom. Forrásaira csak azt jegyzem meg, hogy a Páriz szótárában elszórtan közölt keresztneveket Bod a maga jegyzékébe nem vette fel, a mi azért különös, mert e szótárral a Váradi Regestrom néhány keresztnevét is értelmezhette volna. A Váradi Regestrom (ed. Karácsonyi et Borovszky) 38. §-ában szól a Hajdú-Böszörmény mellett feküdt Salamon község *Costa* nevű emberéről. Ez a *Costa* név nem egyéb, mint a *Constantinus* keresztnév beczéző alakja, a mint azt Páriz szótára magyar-latin részében mondja, irván: „*Koszta*: Antiq. (értsd: székely nyelven) Ciconia. Item. Nom. propr. *Constantinus*." — Hasonló keresztnév Páriz magy.-lat. részében *Józsa*, melyről e szótár Molnár Albert Dictionariuma alapján ezt írja: „*Jósa*:

Jodocus, Justus, Nom. propr." Bod a maga szótárkájában *Józsá*-ról azt mondja, hogy Josephus a lat. megfelelője (lásd lejebb). Végül Páriz szerint „*Páskuly*: Paschalis, Nom. Propr. Viri," s ez a név Bod összeállításában nem található. E három példából kiviláglik, hogy Bod Péter a Páriz szótára keresztneveit nem dolgozta fel.

Ezek előrebocsátása után a következő sorokban az a czélom, hogy Bod szótárkájából azokat a keresztneveket vegyem részletesebb vizsgálat alá, a melyek *-sa* szótagban végződnek s ezek kapcsán mondjak el egyet-mást Árpád-kori keresztneveinkről.

Bod „Nomina propria apud Hungaros usitata" cz. szótárkájában a következő *-sa* szótagra végződő keresztnevek vannak felsorolva:

Basa. Bod ezt írja: „Basilius, Blasius: Bás, *Basa*, Bala, Balás." Az értelmezésre megjegyzem, hogy Páriz lat.-magy. szótárában csak ezt találjuk: „Basilius: Balás". Az egykorú vagy régi magy. naptárakban sincs sehol mondva, hogy Basilius vagy Blasius magyarul *Basa*. A *Basa* = „Basilius, Blasius" értelmezés tehát Bodtól ered, a melyet átvett Kassai is a maga szótárába. Bod a *Basa* keresztnevet a Váradi Regestromból vette (vö. 307. §., a mely szerint *Basa* a régi Krasznamegye egyik községéből való volt).

Dózsa, Dósa. Bod ezt írja: „Dominicus: *Dósa*, Donk, Domos, Domokos." Minthogy Páriz szótárában csak ez olvasható: „Dominicus: *Domonkos*" | „*Domokos* vel *Domonkos*: Dominicus", s ugyanez van az egykorú és régi magyar naptárakban is (vö. Knauz, Kortan, Dominicus szónál), biztos dolog, hogy a „*Dosa* = Dominicus" értelmezés Bodtól ered, a ki a *Dosa* keresztnevet XIII., XIV. századi okleveleinkben olvashatta (vö. Czinár, Index és Szamota—Zolnai, OklSz.). Bod magyarázatát átvette Kassai József, Czuczor—Fogarasi s megkérdőjelezve Zolnai.

Józsa, Jósa. Bod ezt írja: „Josephus: Iseput, Isef, Isu, *Jósa*, Jósef." A Váradi Regestromban (lásd Karácsonyi—Borovszky kiadását), valamint az oklevelekben előforduló (lásd OklSz.) *Jousa*, *Josa* keresztnevet Molnár Albert „Jodocus, Justus" keresztnevekkel értelmezte (vö. szótára[3] magy.-lat. részében: „*Josa*, Jodocus, Justus, nom. pr."). Ezt az értelmezést Bod nem fogadta el, s a *Josa*, Jousa nevet *József*-nek magyarázta. Czuczor—Fogarasi szótára Molnár értelmezését tartja helyesnek, míg ellenben Kassai József, valamint Szamota—Zolnai szótára Bod magyarázatát fogadja el. (Nb. Az OklSz.-ban *Isó* is olvasható). Minthogy az egykorú vagy régi magyar naptárakban Jodocus, Justus, Josephus keresztneveknek *Josa*, *Jousa* beczéző alakja nem fordul elő, mind Molnár, mind Bod magyarázatát úgy kell felfognunk, hogy a régi magy. *Jousa*, *Josa* Molnár, illetőleg Bod szerint a. m. Jodocus, Justus, Josephus.

Maksa, Miksa. Bod ezt írja: „Maximilianus: *Miksa*, *Maksa*." Ez az értelmezés Bodtól ered, s innen vette át Kassai J.,

a ki *Miksát* „Mihály"-nak is magyarázza, valamint Czuczor—Fogarasi. Bod a maga értelmezésével a XIII. századi oklevelekben előforduló *Mocsa*, *Mixa* (vö. Kovács, Index; nb. a Váradi Reg. *Moxa* neve női keresztnév) neveket akarta megfejteni. Magyarázata épp úgy, mint a fentebbi nevek, egykorú vagy régi magyar naptárakból vett adatokkal nem igazolható.

Majsa. Bod ezt írja: „Moses: *Mois*, *Moisa*, *Mósa*, Moses." Régi, Árpád-kori emlékeinkben gyakran előforduló kereszt- és helynév *Mois*, *Moisa* (írva *Moys*, *Moysa*, *Mousa*, *Majsa* stb. Vö. Váradi Reg., Czinár, Ind., Kovács, Index., OklSz. *Mois*, *Moys* alatt, Csánki III. 440, 337), a melynek mai helynévi alakja *Majos*, *Majsa*. Ezt a keresztnevet Bod Mózesnek értelmezte s az értelmezést átvette tőle Czuczor—Fogarasi, valamint Zolnai is (vö. OklSz.).

Az a kérdés már most, vajjon Bod az Árpád-kori emlékekben található *-sa* szóvéggel bíró keresztnevek itt bemutatott példáit helyesen értelmezte-e?

A legelső dolog, a mit meg kell említenem, hogy a magyarban nincsen olyan *-sa* kicsinyítő képző, a melylyel magyar nyelvi keresztnevekből kicsinyített, beczéző alakokat lehetne képezni; *-sa* kicsinyítő képzővel alkotott magyar keresztnevekről semmit sem tudnak a régi magyar naptárak (vö. Knauz, Kortan 130—289. l.). Nem fordulnak elő *-sa* képzős kicsinyített alakok a népnyelvi gyűjtésekben sem (vö. Kriza, Vadrózsák 386. l. és a Nyr. gyűjteséit). Végül megemlitem, hogy *-sa* képzőt azok az értekezések sem ismernek, a melyek keresztneveink kicsinyített, beczéző alakjaival részletesebben foglalkoznak (vö. Nyr. XII. 244, XVII. 485).

Nem valószinű, hogy Bod a *Dosa*, *Josa*, *Maksa*, *Miksa* szavakban *-sa* magyar képzőt látott volna, mint pl. Kassai, a ki az *emse*-ben levő *-se*-vel vette egynek, nem valószinű pedig azért, mert az Árpád-kori emlékekben s magában a Váradi Regestromban is igen sok *-sa* végű keresztnév van, s Bod ezek közül mégis csak néhányat magyarázott.

Én a dolgot úgy képzelem, hogy Bod figyelembe vette a keresztnévi kicsinyítésnek, beczézgetésnek azt a legközönségesebb fajtáját, a mely minden nyelvben megvan, azt t. i., a mely abban áll, hogy a beszélő a keresztnevet megröviditi és a röviditett alakot kicsinyitő képzővel látja el. Így lesz *Borbálából Boricza*, *Borka*, *Dorottya*-ból *Dorka*, *Katalin*-ból *Kati*, *Kató Katus*, *Orsolyából Orsika* stb. stb. Azt hiszem, hogy Bod a keresztnevekből való kicsinyítésnek ezt a változatát látta a *Dósa*, *Jósa*, *Maksa*, *Miksa* keresztnevekben, a nélkül, hogy a *-sa* szóvégről pontosabb ismeretei lettek volna.

Bod magyarázatai, elvi alapról tekintve a dolgot, helyesek. A tévedés azonban ott van, hogy ő e keresztneveket a magyarban történt kicsinyítéseknek, beczéző alakoknak tartotta.

Ha az Árpád-kori emlékeket kutatjuk, nagyon sok *-sa* szóvéggel bíró keresztnevet fogunk találni. Például vegyük elő a

Váradi Regestromot, s ott ilyeneket találunk: *Bansa*, *Bensa*, *Borsa*, *Kesa*, *Dursa*, *Golsa*, *Luxa* (= Luksa), *Nixa* (= Niksa), *Pousa*, stb. Más kútfőkben is igen gyakoriak a *-sa* végű nevek, pl. *Baksa*, *Dedsa*, *Dimsa*, *Domsa*, *Doxa* (= Doksa), *Kósa*, *Absa* stb. (vö. Czinár, Kovács indexeit). Hogy milyen sok ilyen *-sa* végű keresztnév volt az Árpád-korban, legjobban bizonyítja az a körülmény, hogy még magyar szóból alkotott *-sa* képzős nevünk is van. A Váradi Regestromban ugyanis *Fehersa* nevű férfiról van szó (vö. Váradi Reg. 169. §.), s ez a név kétségkívül a magy. *fehér* szóból való. A *-sa* képző a keresztnevek terén tehát ugyanolyan volt az Árpád-korban, mint a szláv *-nik* képző, melylyel később nem szláv eredetű magyar szó is alakult (vö. *fegyvernek*, *tálnok*).

Eddigi fejtegetéseimből világos, hogy én mind a *-sa* képzőt, mind pedig a *-sa* képzővel alkotott keresztneveket idegen nyelvből átkerült kicsinyített keresztneveknek tartom. Arra is könnyű megfelelni, hogy mely idegen nyelvből való átvételek e keresztnevek. A nyelv kikutatására egy példát hozok fel.

Helyneveink közt elég gyakori a *Baksa* név. Ilyen nevű községek vannak Zala-, Baranya-, Abauj-, Vas-, Nógrád-, és Szolnok-Doboka-megyékben A szolnok-dobokamegyei *Baksa*-t oláhul *Bokṣa*-nak hívják. Régi okleveleink tanúsága szerint a *Baksa* nevű helyeket magyarul is *Boksa*-knak nevezték, a mint arról Csánki művéből meggyőződhetünk (vö. Csánki II. 470, III. 32; továbbá u. o. I. 203, 551, II. 725). Minthogy pedig a mi helyneveink jó nagy része személynévből ered, a mai magy. *Baksa*, régi magy. *Boksa* (írva *Boxa*) egy azzal a keresztnévvel, a melyet a XIII. század folyamán hazánkban a nemesi és a szolgarenden lévők közül többen viseltek. Így pl. a Váradi Regestromban egy biharmegyei szolgának a fiát *Boxá*-nak hívják (vö. a 342. szakaszt), okleveleink pedig említést tesznek *Boxa* comesről, *Boxa* vir nobilisról (vö. Czinár: Index, Kovács: Index). Ha már most helyes Szabó Károlynak az a nézete, hogy Anonymus krónikájában előforduló bolgár eredetű *Bocsu* (vö. Anon. 57. §.) neve egy a magy. *Baksa* helynevekkel, akkor Anonymus adatában megvan a fonalunk ahhoz, hogy a régi magy. *Boksa*, mai magy. *Baksa* keresztnevet, illetőleg helynevet helyesen megmagyarázzuk. Szláv kútfőkben ugyanis szintén vannak *Bokša*, *Bogša* nevű emberek. Az idevágó művekből azt látom, hogy *Bokša*, *Bogša*, *Bogъša*, *Bokъša* nevű emberekről szerb és orosz emlékek tesznek említést (vö. Denkschriften X. 232, 246, Daničić, Rječn., horv. akad. nagyszótár, Rad 82 : 151, Moroškin, Imenoslov). S ezt a szerb-orosz *Bokša*, *Bogša*, *Bogъša*, *Bokъša* nevet a szlávságból nagyon könnyű megfejteni. Mindenekelőtt a szóban levő *-ša* képző ismert szláv kicsinyítő képző, a melylyel férfit jelölő keresztnevekből beczéző keresztneveket szoktak alkotni. Így a szerbben *Jakov*(Jacobus)-ból beczézve *Jakša* lesz, *Luka*(Lucas)-ból *Lukša*, *Toma*(Thomas)-ból *Tomša* stb. (vö. horv. akad. nagyszót., Rad. 82 : 151, Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatiens, Denkschr. 48 : III. 73, Glasnik,

1860, XII. 484, 486, 487). E beczézgetésnél tehát azt tapasztaljuk, hogy a keresztnév első szótagjához járul a *-ša* képző s igy lesz a beczéző alak. Ugyanazt, a mit a szerbben láttunk, kimutathatjuk a csehre, lengyelre, oroszra, bolgárra stb. is. A régi cseh és lengyel oklevelekben például több *-ša* képzős férfit jelölő, beczéző keresztnév fordul elő, igy pl. *Ješa* (= János, vö. Gebauer, Staroč. slov.), *Borša* (u. o.) stb., a melyek ma a csehben *-še*-re végződnek, minthogy az ó-cseh *a* palatális mássalhangzók után *ě* (*e*)-vé lett. Itt ugyancsak az a jellemző sajátság, hogy a *-ša* beczéző, kicsinyitő neveket alkotó képző a keresztnév megrövidült részéhez, első szótagjához járul.

Visszatérve már most a *Bokša* szerb névre, azt kell állitanunk, hogy e keresztnév egy szláv *Bog-*„deus“ szón kezdődő szláv névnek a kicsinyitett alakja, ilyen szláv keresztnevek *Bogdan*, *Bogomil*, *Bogoslav* stb. (vö. Denkschr. X. 248).

A szláv *Bokša* ≻ magy. *Baksa* példából már most a következőket állapithatjuk meg:

a) Az Árpád-kori *-sa* végű keresztnevek nem magyar alkotások, hanem idegen, még pedig szláv nyelvekből átkerült keresztnevek.

b) Megfejtésük alkalmával nem szabad a magyar nyelvből kiindulnunk, hanem minden egyes esetben a szlávságban kell keresnünk megfelelőket, s itt kell a nevet megfejtenünk.

E pontok figyelembe vételével Bod értelmezéseit a következőkép kell javitanunk:

1. *Józsa*. A *Józsa* név nem lehet „Josephus“, mint Bod hitte, sem „Jodocus, Justus“, mint Molnár Albert állitotta; nem lehet pedig azért, mert a mi emlékeinkben a *Josa* mellett *Jousa*, azaz *Jovsa* alak is előfordul. Már pedig *Jovsa Jov-*ja csakis olyan keresztnévből magyarázható, a mely *Jov* szótagon kezdődik. Ilyen keresztnév a szerb-bolg. *Jovan* (= János), a melyből *Jovša* teljesen szabályos alak (Denkschr. X. 232, 278). A magy. *Józsa* ≺ *Josa* ≺ *Jousa* tehát a „János“-t jelentő szláv *Jovša* átvétele.

2. *Maksa*, *Miksa*. Bod mind a két nevet Maximilianus-nak értelmezte. *Maksa*-ra nézve igaza van, azonban *Miksa* nem *Maximilianus*-t jelentett. *Miksa* ugyanis olyan keresztnévnek a kicsinyitett alakja, a mely a szlávságban *Mik-* szótagon kezdődik. S erre nézve azt mondhatjuk, hogy *Miksa* beczéző alak lehet: *a*) A „Maria“ név diminutivuma a bolgárban *Mika* (vö. Bogorov, Blg. fr. rečnik II. 497). Ebből *Mikša* férfinevet nem lehet alkotni, noha *Mikša* keresztnév van a bolgárban (Denkschriften X. 287); *b*) A csehben, lengyelben több olyan keresztnév van, a melyek *Mik-* szótagon kezdődnek s a melyek a cseh *Mikuláš*: Miklós kicsinyitésének látszanak (vö. Denkschriften X. 287). Ebből is lehet *Mikša* képzett alak. *c)* Legvalószinűbb azonban, hogy a *Miksa* név a *Mihály* név kicsinyitett alakja. Már Kassai szótára is azt irja, hogy *Miksa* „Mihály“ is lehet. Bod maga is azt mondja, hogy a lat. *Michael*nek (vö. PPB. I. 613) „*Mika*, *Minka*, *Mikó*, *Mikhál*, *Mihály*“, tehát

Mik- szókezdet is megfelel. A lat. *Michael*, gör. Μιχαηλ azonban valamennyi szláv nyelvben *Mih-*, *Mich-* szótagon kezdődik, más szóval a lat. *ch*-t, gör. χ-t mindenütt *h*-nak, *ch*-nak mondják (vö. Denkschriften X. 291). A szlávok közt azonban ott, a hol erős olasz hatás van, értem Dalmáczióban, vannak *Mikša* keresztnevű emberek (vö. Šurmin, Acta croatica 233, Rad 82 : 152, Jireček, Die Romanen, Denkschriften 48 : 3 : 73) s itt ez a név annyi mint az olasz *Michele* = Mihály. A m. oklevelek *Miksá*-ja is minden valószinűség szerint „Mihály"-t jelent.

3. *Basa*. Ezt a keresztnevet Bod *Blasius* vagy *Basilius* megfelelőjének tartotta. Minthogy *Blasius* *Bla-* szótagon kezdődik, nem lehet belőle *Ba*-sa diminutivumot alkotni. De nem lehet *Basilius*-ból sem *Basa*. A gör. eredetű *Basilius*-nak népies magyar *Vászoly* és görögkeleti szláv *Vasil* neve mutatja, hogy itt új görög ejtés szerint *v-* a szókezdő mássalhangzó. A *Basa* név nem is ezekből, hanem abból a szláv *ba-* gyökérszóból ered, a melyből *Bajko*, *Baja* stb. szláv személynevek valók (vö. Denkschriften X. 245), s a melynek az alapjelentése „magicas artes exercere."

4. *Dózsa*. E név Bod szerint a lat. *Dominicus*-ból való. Minthogy azonban a szlávban bármilyen *Do-* kezdetű keresztnévből lehet *Doša* diminutivumot alkotni, a mi okleveleink *Dosa* nevei kaphattak a keresztségben akármilyen *Do-* kezdetű nevet; lehettek *Dosifej*-ek vagy *Dobroslav*ok stb. Én azt hiszem, hogy *Dózsa* egy szláv *dobrъ* (jó) névből alkotott diminutivum.

5. *Majsa*. Bod azt tanítja, hogy a régi *Moysa* (Váradi Reg.) a lat. *Moyses*, gör. Μωυσῆς mása. Tévedés, mert a *Majsa* név a szláv *moj* (= meus)-ból alkotott szláv *Mojmir*, *Mojslav* stb. (vö. Denkschriften X. 291) diminutivuma.

Bod kevés *-sa* végű keresztnevet sorolt fel. Fentebb említettem azonban, hogy a XI—XIII. századi emlékeinkben sok ilyen *-sa* végű név fordul elő. Ezeket a neveket aránylag könnyű szerrel megmagyarázhatjuk, ha felvilágositásért a szláv onomatologusokhoz fordulunk. Olyan nevek, mint *Luksa*, *Miksa*, *Pavsa*: *Pousa* nem egyebek, mint *Lukács*, *Miklós*, *Pál* keresztnevek szláv nyelvi kicsinyitői, olyanok meg, mint *Borsa* (Denkschr. X. 249), *Dedsa*, *Golsa* stb. szláv köznyelvi szavakból tulajdonnevekké lett személynevek beczéző formái. A *Golsa* név pl. *golъ* (nudus)-ból ered (Denkschr. X. 264), *Dedsa* meg a szláv *dědъ* (avus)-ból stb. (vö. Denkschriften X. Miklosich és Jireček, Die Romanen II. és III. rész).

Ezek szerint tehát a XI—XIII. századi emlékeinkben előforduló *-sa* végű keresztneveink szláv beczéző keresztnevek, a melyek vagy szláv tulajdonnévből, vagy pedig latin-görög egyházi bibliai névből vannak képezve.

Hátra van még annak az eldöntése, hogy művelődéstörténeti tekintetben ezeket a *-sa* végű keresztneveket hova soroljuk. Vajjon görög-keleti vagy róm. kath. szláv nevek-e ezek?

Már említettem azt, hogy a *-sa* kicsinyítő képző minden szláv nyelvben alkothatott tulajdonnévből diminutivumot. Cseh és lengyel oklevelekben épp oly gyakoriak a *-ša* (esetleg *-aša*, *-eša*, *-iša*, *-oša*, *-uša*) képzővel alkotott keresztnevek, pl. *Borša*: *Borše*, *Ješa*: *Ješe* stb., mint az orosz, bolgár, szerb-horvát vagy szlovén emlékekben. Ezt a *-ša* képzőt manapság már nem minden szláv nyelvben találjuk meg. Csak a szerb-horvátban élő, sűrűen használt képző; a szerbben ugyanis közönségesek a *Paša*, *Saša*, *Miša*, *Maša*, *Toša*, *Stojša*, *Nebojša*, *Jakša*, *Ivša*, *Dragša*, *Ivanša*, *Gojša*, *Domša*, *Dimša* stb. (vö. Rad. 82 : 151) beczéző vagy kicsinyített keresztnevek. A bolgárban már ritkább e képző. A *-ša* képzős szavaknak a szerb nyelvben való gyakori előfordulása azt mutatja, hogy az Árpád-kori *-ša* képzős neveket a görög-keleti szláv hatás csoportjában kell tárgyalnunk.

Vannak azonban más nyomok is, a melyek a görög keleti szlávsághoz vezetnek. A Váradi Regestromban (38 §) pl. azt olvassuk, hogy a nyirségi: hajdúböszörményi Illés és Péter ismaeliták a nem messze fekvő Salamon község *Kosta* nevű emberét valamivel megvádolták. Kétségtelen dolog, hogy a *Koszta* név bolgár (vö. Duvernois, II. 7., Bogorov, Blg. fr. r. II. 497, Kovács, Index: Costa 1387-ben a bolgár fejedelem követének a neve), szerb (vö. Glasnik 1860 : XII : 483, Vuk) és oláh kicsinyítése a *Konstantinus* keresztnévnek, s másutt mint görög keleti kereszténynek közt nem is fordul elő (vö. Letopis M. Sl. VI : 2 : 65). Hogy a Salamon községből való *Koszta* ismaelita volt-e vagy nem, azt nem dönthetjük el; tény azonban, hogy *-ša* keresztnevű ismaeliták is említtetnek a Váradi Regestrom-ban, mert a 192. §-ban „*Texa* ismaëlita de Nyr" fordul elő. Azt se szabad felednünk, hogy tiszta görög keleti szláv névből alakult *-ša* képzős neveink is vannak. A görög Δημητηρ: *Dimitir*, szláv *Dъmitrъ* névből való kicsinyítés a *Dimsa* nevünk, melyből magyar képzővel a mai *Dömsöd* származott (vö. a török eredetű *Oba* ~ *Abád* helynevet). A *-ša* képzős keresztnevek görög-keleti szláv eredete tehát valószínű; következtetéseinkben azonban nagyon óvatosnak kell lennünk. Abból pl., ha kimutatjuk is, hogy az ismaeliták közt a Váradi Regestrom korában (a XIII. században) kétségtelen görög keleti szláv keresztnevek vannak elterjedve, még nem következik, hogy az ismaeliták már a XI. században is görög keleti vallásúak voltak. Nem pedig azért, mert hiszen Szent László és Kálmán királyaink törvényeiből tudjuk (I. 9, I. 46. §.), hogy az ismaeliták akkor még mohammedánok voltak.

Végeredményül kimondhatom tehát, hogy a *-ša* képzős Árpád-kori keresztnevek túlnyomó részben görög keleti szláv hatás által közvetített keresztnevek.

Melich János.